

Wiktor Kornatowski (1911–1975) historyk doktryn polityczno-prawnych, docent UMK¹

Po latach brzemienych w wydarzenia, które zasadniczo zmieniły perspektywę w której postrzegamy życie pokoleń Polaków, w tym także mistrzów, którzy wywierali zasadniczy wpływ na kształtowanie naszych postaw, raz jeszcze siadam do kreślenia sylwetki naukowej człowieka, który wywarł zasadniczy wpływ na formowanie pokolenia, którego jestem reprezentantem. Daliśmy temu, jako jego wychowankowie, wyraz przed trzema laty inicjując procedurę nadania jednemu z audytoriów Wydziału imienia Wiktora Kornatowskiego. Co wówczas i co obecnie stanowi trwały ślad obecności Profesora w naszej świadomości? Odpowiedź na to pytanie wymaga sięgnięcia do kilku faktów z jego życia i to zarówno z okresu międzywojennego, gdy dojrzewał jako młody uczony, jak również bezpośrednio po wojnie, gdy musiał odnaleźć się w warunkach nowej rzeczywistości.

Wiktor Kornatowski urodził się 1 marca 1911 r. w Szysłowicach (woj. białostockie). Po ukończeniu szkoły średniej w 1930 r. podejmuje studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie po pięciu latach uzyskuje dyplom magistra praw. Równoległe ze studiami na Wydziale Prawa studiuje w warszawskiej Szkole Nauk Politycznych, którą kończy w 1936 r., uzyskując dyplom pierwszego stopnia. Bezpośrednio po ukończeniu studiów prawniczych zapisuje się na seminarium doktorskie prowadzone przez prof. Ludwika Krzywickiego i w 1937 r. uzyskuje, z odznaczeniem, dyplom doktora. Studia i badania naukowe łączy wówczas z pracą w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie w latach 1936–1937 zatrudniony był na stanowisku adiunkta, jak również z zatrudnieniem na stanowisku asystenta, a później starszego asystenta, przy Katedrze Nauki o Państwie i Prawa Politycznego w Akademii Nauk Politycznych (pod kierunkiem Waclawa Komarnickiego). W 1938 r. Fundusz Kultury Narodowej przyznał mu stypendium na studia zagraniczne, jednakże w związku z napięciem politycznym, a następnie wybuchem wojny stypendium to nie mogło być wykorzystane.

Dorobek naukowy i publikacje z tego okresu czasu dotyczą przede wszystkim bankowości. Wzbudzały one poważne zainteresowanie kół gospodarczych, co znalazło

¹ W tekście tym wykorzystałem fragmenty biogramu, który przed laty ogłosiłem drukiem na łamach Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo XIV – Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1976, z. 75.

wyraz w zatrudnieniu go w Biurze Ekonomicznym Banku Gospodarstwa Narodowego, gdzie pracował do momentu wybuchu wojny.

W okresie okupacji Wiktor Kornatowski pracował w różnych instytucjach w Warszawie, w niezwykle trudnych warunkach, zbierając równocześnie materiały do dalszych prac, których opracowanie podjął już po wojnie. Dodajmy, iż w Warszawie spędził także pełen dramatów okres powstania warszawskiego. Powstanie i jego upadek, jak również agonia miasta odcisnęły na Nim nieusuwalne piętno.

Bezpośrednio po wyzwoleniu Warszawy Wiktor Kornatowski podejmuje pracę w Ministerstwie Oświaty, gdzie początkowo był zastępcą Delegata Ministra do spraw Uniwersytetu Warszawskiego (dra Mariana Grabskiego, późniejszego profesora Uniwersytetu Łódzkiego), a potem naczelnikiem Wydziału do Spraw Młodzieży Szkół Wyższych.

W maju 1946 r. Wiktor Kornatowski przechodzi na stanowisko Dyrektora Szkoły Konsularno-Dyplomatycznej MSZ, w której już od września 1945 r. prowadził wykłady z prawa politycznego. Równocześnie jako zastępca profesora Akademii Nauk Politycznych wykładał w roku akademickim 1945/1946 zagadnienia ustrojowe trzech wielkich mocarstw. Po zlikwidowaniu Szkoły Konsularno-Dyplomatycznej MSZ powierzono mu w tymże ministerstwie zorganizowanie Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Prace organizacyjne prowadził aż do uchwalenia przez Sejm Ustawodawczy ustawy o instytucie i opracowania statutu.

Nieznane są bliżej okoliczności odejścia Profesora ze służby administracyjnej, aczkolwiek wiadomo, iż „zagęszczała” się atmosfera polityczna i presja zewnętrzna na eliminowanie ludzi uformowanych w Polsce międzywojennej. Wiktor Kornatowski przechodzi całkowicie do pracy naukowej. W latach 1947–1948 był członkiem komitetu redakcyjnego „Spółdzielczego Przeglądu Naukowego”, gdzie istniał wówczas dział poświęcony zagadnieniom nauki o państwie.

Kolejne lata należą do najtrudniejszych w biografii Profesora. Najpierw następuje reorganizacja Akademii Nauk Politycznych, a wraz z nią usunięcie Wiktora Kornatowskiego. Zyskuje jeszcze możliwość podjęcia pracy na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, gdzie prowadził wykłady w latach 1948–1952, kierując Katedrą Nauki o Państwie i Prawa Państwowego, później zaś – w wyniku reorganizacji – Katedrą Teorii Państwa i Prawa. Równocześnie był w latach 1950/1951 kontraktowym profesorem w Wyższej Szkole Prawniczej im. T. Duracza w Warszawie.

Początek lat pięćdziesiątych to okres redukcji studiów prawniczych, w tym także likwidacji Wydziału Prawa na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Z dniem 1 września 1952 r. Wiktor Kornatowski zostaje przeniesiony na Wydział Prawa Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie podejmuje pracę w Katedrze Prawa Państwowego. Okres

najbliższego roku obfituje w wiele napięć, jest czasem brutalnej nagonki politycznej na Profesora i kończy się ostatecznie rozwiązaniem stosunku pracy z dniem 1 września 1953 r. W karierze naukowej Wiktora Kornatowskiego następuje pięcioletnia przerwa, nadal jednak pracował intensywnie naukowo. Nie będąc związany stałym stosunkiem służbowym z żadną instytucją, tym samym nie mając żadnych środków na utrzymanie rodziny, podejmuje wówczas szereg opracowań oraz przekładów z zakresu historii doktryn polityczno-prawnych. Miały one wkrótce przynieść mu renomę wybitnego tłumacza, którym pozostał następnie, w znacznej mierze, do końca swojego życia.

W grudniu 1958 r., w wyniku postępowania przeprowadzonego przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną dla Pracowników Nauki, Wiktor Kornatowski wraca na sukcesywnie restytuowany Wydział Prawa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, gdzie następnie od października 1961 r. powierzono mu kierownictwo Katedry Teorii Państwa i Prawa. W ramach tej Katedry Wiktor Kornatowski prowadził wykłady oraz badania naukowe z zakresu historii doktryn polityczno-prawnych. Po kilku kolejnych latach, gdy na Wydział Prawa przybywa docent Wiesław Lang, obejmuje on Katedrę Teorii Państwa i Prawa, Wiktor Kornatowski zostaje natomiast kierownikiem stworzonej wówczas Katedry Historii Doktryn Polityczno-Prawnych. Stanowisko to piastował, mimo nękającej go poważnej choroby, do ostatniego roku swego życia.

Ostatnie miesiące naznaczone były świadomością zbliżania się kresu ostatecznego. Zmarł nagle, przy biurku, w trakcie realizowania ostatniego, monumentalnego dzieła swojego życia. Pracował do ostatniej chwili. Nad jego grobem pochylili się z głęboką zadumą głowy wielu bliskich i przyjaciół, których od szeregu lat zjednywał sobie prawością charakteru, bezinteresownością, wybitnym intelektem a zwłaszcza nonkonformistyczną postawą.

* * *

W przebiegu kariery naukowej Wiktora Kornatowskiego wyraźnie zarysowuje się kilka etapów, na których realizował on określone zadania badawcze. Rozprawa doktorska oraz pozostałe prace z okresu poprzedzającego wybuch drugiej wojny światowej koncentrują się wokół problemów bankowości i z miejsca zyskały sobie duże uznanie w kręgu specjalistów. Są to w szczególności rozprawy na temat *Kryzysu bankowego w Polsce 1793 roku. (Upadłość Teppera, Szulca, Kabryta, Prota Potockiego, Łyszkiewicza i Heyzlera)*, Rozpr. dokt. z przedmową L. Krzywickiego, Warszawa 1937, s. 236; *Inwentarz systematyczny akt Komisji Bankowej 1793-1804* – praca przyjęta przez Sekcję Historyczną Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w 1938 r. Rękopis uległ zniszczeniu w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w 1944 r. Cykl ten zamyka studium *Banki prywatne Polski Odrodzonej*, Bank, nr 12/1938, s. 607-627.

W niezwykle trudnych warunkach okupacyjnych Wiktor Kornatowski kształtuje swój warsztat badacza ideologii politycznej starożytności. Zbiera materiały do przyszłych prac z tego zakresu, postępując tak, jak czynili najlepsi, najbardziej oddani kulturze narodowej badacze polscy, dzięki którym niemal bezpośrednio po koszmarze wojny ukazują się tak wiele cennych prac, najbardziej dowodnie świadczących o życiu narodu mimo wszelkich wysiłków zmierzających do jego unicestwienia.

Lata 1945–1948 stanowią okres, w którym Wiktor Kornatowski znaczną część swego wysiłku poświęcił na pracę administracyjną w naczelnym organach państwowych. Jednocześnie uczestniczył w opracowywaniu ważnych aktów państwowych, między innymi statutu Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (znaczenie tego dokumentu podkreśli po latach późniejszy dyrektor PISM-u, prof. Janusz Symonides), projektu Ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 22 września 1946 r. (tekst oraz komentarz opracowane wspólnie z K. Biskupskim i A. Wendlem). W tym czasie pisze także ważne prace poświęcone zagadnieniom teoretycznym państwa.

Rozprawa habilitacyjna Wiktora Kornatowskiego pt. *Rozwój pojęć o państwie w starożytnej Grecji* ukazuje się w ramach Biblioteki Meandra w roku 1950. To największe na gruncie literatury polskiej ujęcie greckiej myśli politycznej zostało następnie wzbogacone przez szereg studiów, kształtując stopniowo renomę najwybitniejszego znawcy myśli politycznej starożytnej Grecji, a z czasem także Rzymu. Tymczasem jednak także nad dziełem Kornatowskiego rozciągają się najczarniejsze chmury ideologii marksistowskiej (są to początkowe lata pięćdziesiąte) i aczkolwiek po latach zarzut, iż uprawia on „pozorowaną metodologię marksistowską”, traci sporo z ówczesnej ostrości, nie zapominajmy jednak, iż wówczas, podobnie jak zarzut rewizjonizmu i reformizmu, oznaczał niejednokrotnie „śmierć cywilną”. W przypadku Wiktora Kornatowskiego znalazło to wyraz w rozwiązaniu z nim (przez Uniwersytet Łódzki) z dniem 1 września 1953 r. stosunku pracy.

Badacz z ukształtowanym warsztatem badawczym, operujący doskonałą znajomością greki i łaciny, zmuszony jest do podjęcia prac translatorskich. Jest to dziedzina, w której osiągnął prawdziwe wyżyny. Jego przekłady dzieł Cycerona i Seneki wydane w ramach Biblioteki Klasyków Filozofii, stanowią nie tylko znakomite potwierdzenie kompetencji badacza biegłego w filologicznych niuansach, lecz także dowód, iż osiągnięcie prawdziwie wartościowych rezultatów w tej dziedzinie możliwe jest jedynie wówczas, gdy tłumacz jest zarazem znawcą problematyki społecznej i politycznej danego okresu.

Obok przekładów dzieł klasyków starożytności następują także świetne opracowania tekstów utopii renesansowej, w tym zwłaszcza *Państwa Słońca* Campanelli, *Nowej Atlantydy* Fr. Bacona, jak również *Christianopolis* Jana Walentego Andreae.

Lata sześćdziesiąte to okres wyjątkowej pracy nad monografią dotyczącą myśli społeczno-politycznej św. Augustyna, jak również obszernym, syntetycznym ujęciem *Zarysu dziejów myśli politycznej starożytności*. Przed kilkoma miesiącami wybitny znawca problematyki historii doktryn polityczno-prawnych, obecnie także nestor naszego środowiska naukowego – profesor Henryk Olszewski – wyraził pogląd, iż praca ta stanowi nieocenione źródło wiedzy na temat starożytności. Tak oto praca, która ukazała się w Wydawnictwie PAX, żyje i przez wiele lat żyć będzie jako ważna część składowa polskiej nauki.

Ostatnie lata swojego życia spędził Wiktor Kornatowski nad dziełem wymagającym prawdziwie benedyktyńskiej pracowitości. Przygotował do druku przekład monumentalnego dzieła św. Augustyna pt. *De Civitate Dei*. Tylko badacz właściwie postrzegający rolę tego dzieła dla schyłku starożytności i bez mała całych wieków średnich, a zarazem widzący złożoność wielu elementów augustyńskiej koncepcji, charakterystyczną dla schyłkowych stuleci antyku skłonność do rozlicznych nawiązań i dygresji, jest w stanie właściwie ocenić rozmiary trudu, który wziął na siebie Wiktor Kornatowski, podejmując się przekładu i opracowania tego dzieła. Wielokrotnie byłem świadkiem przewycięzania różnorodnych trudności piętrzących się podczas tej pracy i aczkolwiek przekład ten, wraz z obszernym (obejmującym 28 ark. wyd.) naukowym opracowaniem obejmującym wstęp, komentarze, przypisy i aneksy wraz z indeksem rzeczowym oraz osobowym dokończony został już po śmierci uczonego (także przy udziale piszącego te słowa), niech mi wolno będzie wyrazić przekonanie, iż pracą tą Wiktor Kornatowski nie tylko potwierdził najwyższe loty swego warsztatu badawczego, lecz zarazem stworzył najważniejsze zapewne dzieło swego życia.

Łączny dorobek badawczy Wiktora Kornatowskiego obejmuje 122 pozycje opublikowane drukiem, ponadto wiele recenzji naukowych pisanych dla poszczególnych wydawnictw oraz pracę w redakcjach kilku periodyków (*Słownik Biograficzny PAU*, „Bank”, „Drogi Polski”, „Spółdzielczy przegląd Naukowy”, „Życie i Myśl”). Poza wszelką dyskusją pozostaje osąd, iż dorobek ten bardzo poważnie wzbogacił kulturę polską.

* * *

Naukowe związki Wiktora Kornatowskiego z Almae Matris Copernicanae datują się od 1948 r. i trwają (jeśli nie uwzględnić przerwy spowodowanej kilkuletnim zawieszeniem funkcjonowania toruńskiego Wydziału Prawa), aż do jego śmierci. Liczne reorganizacje oraz zmiany koncepcji studiów prawniczych sprawiały, iż kilkakrotnie organizował on od podstaw nowe zakłady naukowe – najpierw Katedrę Nauki o Państwie i Prawa Państwowego, później – w wyniku reorganizacji – Katedrę Teorii Państwa i Prawa. W 1958 r. na nowo organizuje Katedrę Teorii Państwa i Prawa, która w latach 1953–1958

dzieliła los całego Wydziału Prawa. Katedra dysponowała własną, budzącą uznanie biblioteką, do której z pietyzmem dodawano kolejne dzieła, tak z bieżących zakupów, jak i okazy pozyskiwane z zakupów antykwarecznych. W chwili obecnej biblioteka ta wchodzi w skład Biblioteki Wydziału Prawa i Administracji. W latach 1960–1964 Wiktor Kornatowski dwukrotnie sprawował funkcję prodziekana Wydziału Prawa walnie przyczyniając się do umocnienia Wydziału i nadania mu właściwej rangi naukowej.

Wykłady i liczne wystąpienia naukowe Profesora cieszyły się dużym uznaniem studentów. Jego seminaria z historii doktryn politycznych i prawnych gromadziły znaczne grono uczestników, dzięki czemu pod jego kierunkiem opracowano ponad sto prac magisterskich. Jest to zjawisko zapewne bez precedensu w praktyce dydaktycznej wydziałów prawa, gdzie przede wszystkim dyscypliny dogmatyczno-prawne określają kierunek studenckich zainteresowań.

Wiktor Kornatowski kierował także sporym gronem doktorantów, którzy podjęli pracę z zakresu trudnej dyscypliny, jaką stanowi stosunkowo młoda jeszcze historia doktryn politycznych i prawnych. Cztery przewody zakończone zostały stopniem naukowym doktora prawa.

Oczywiście nie wszystkie przymioty badacza i człowieka mogą być zilustrowane za pomocą spektakularnych zestawień, umykają one tym samym uwadze, zubożają obraz. Dodać przecież należy jego aktywny udział w życiu intelektualnym środowiska, zwłaszcza w pracach klubu dyskusyjnego PAX, Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Indyjskiej oraz Towarzystwa Naukowego Toruńskiego. Któż jednak należycie oceni takie przymioty Profesora jak życzliwość, którą okazywał wszystkim swym współpracownikom, szczególnie tym najmłodszym, bezinteresowność, niewrażliwość na koniunkturalne drgnięcia, wreszcie jego głęboki humanizm i patriotyzm zarazem. Wydaje się, iż nie wszystkie te cechy zostały w porę dostrzeżone i nie zawsze też znajdowały wyraz w naukowym awansie.

Był wreszcie Profesor wielkim miłośnikiem i znawcą przeszłości Torunia, jego spatynowanych, średniowiecznych uliczek i zaułków. Atmosfera tego miasta wyraźnie korespondowała z jego osobowością. Nie potrafiłbym wskazać człowieka, który z większym niż on entuzjazmem przyjmował restaurację każdej kolejnej kamieniczki, który tak szczerze cieszył się każdym posadzoną krzewem, który zarazem tak dogłębnie znałby przeszłość tego miasta. W mieście tym spotykał się ze sporym uznaniem. Przy ulicy Zamkowej wmurowana jest tablica upamiętniająca Klub jego imienia, natomiast na Wydziale Prawa i Administracji audytorium F noszące jego imię.

Bibliografia ważniejszych prac Wiktora Kornatowskiego

1. *Kryzys bankowy w Polsce 1793 roku. (Upadłość Teppera, Szulca, Kabryta, Prota Potockiego, Łyszkiewiczza i Heyzlera)*, rozpr. dokt. z przedmową L. Krzywickiego, Warszawa 1937;
2. *Inwentarz systematyczny akt Komisji Bankowej 1793–1804*, Praca przyjęta przez Sekcję Historyczną Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w 1938 r. Rękopis uległ zniszczeniu w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w 1944 r.;
3. *Banki prywatne Polski Odrodzonej*, „Bank”, 12/1938, s. 607–627;
4. *Podstawy polskiej polityki słowiańskiej. Rozwój idei słowiańskiej a stosunki polsko-rosyjskie*, Warszawa 1946;
5. *Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego z 22 września 1946 r.* (współautorstwo z K. Biskupskim i A. Wendlem projektu *Ordynacji* i komentarza do niej), Warszawa 1946;
6. *Spółdzielczość a państwo*, „Spółdzielczy Przegląd Naukowy”, 1–2/1947, s. 69–82;
7. *Formy bezpośrednich rządów ludowych*, „Wiedza i Życie”, 5/1948, s. 446–456;
8. *Pojęcie państwa w świetle badań teoretycznych*, Warszawa 1948;
9. *Zagadnienie terytorium państwowego*, Toruń 1948;
10. *Przesłanki nauki o państwie w klasycznej Grecji*, „Meander”, 10/1948; 1/1949;
11. *Uniwersalizm i indywidualizm poznawczy w greckiej teorii państwa*, „Meander” 9/1949;
12. *Zaczątki myśli teoretycznej o państwie na tle stosunków w Egipcie i Mezopotamii*, Toruń 1950;
13. *Rozwój pojęć o państwie w starożytnej Grecji*, Warszawa 1950, rozprawa habilitacyjna;
14. *Prawo państwowe na tle ogólnych zasad nauki o państwie*, maszynopis powielany, cz. I, Toruń 1950, s. 80;
15. *Zarys powszechnej historii państwa i prawa z uwzględnieniem ważniejszych doktryn politycznych*, maszynopis powielany, cz. I, Warszawa 1951;
16. *Wstęp* [do:] Campanello T. *Państwo Słońca*, Warszawa 1954, s. 11–47;
17. *Wstęp* [do:] F. Bacon, *Nowa Atlantydy* Warszawa 1954, s. 67;
18. *Jan Walenty Andreae i jego „Christianopolis”*; z dziejów renesansowej myśli utopijnej, „Życie i Myśl”, 5–6/1960, s. 93–116;
19. *Nowe tendencje w historii doktryn politycznych*, „Życie i Myśl”, 1–2/ 1961, s. 38–63. Po uzupełnieniach i zmianach artykuł opublikowany w Sprawozdaniach Naukowych Instytutu Słowianoznawstwa Akad. Nauk ZSRR, Moskwa 1962;

20. *Wytyczne i myśli przewodnie doktryny społecznej św. Augustyna*, „Życie i Myśl”, cz. I, 1–2/1962; cz. II, 5–6/1962; cz. III, i IV 1963;
21. *Doktryna polityczna Cyserona jako doktryna czasów przelomowych*, „Życie i Myśl”, cz. I, 3–4/1965; cz. II, 5/1965; cz. III, 6/1965;
22. *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1965;
23. *Zarys dziejów myśli politycznej starożytności*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1968;
24. *Ewangeliczna etyka społeczna i jej realizacja w pierwszych gminach chrześcijańskich*, „Życie i Myśl”, 3/1966;
25. *Pierwsza faza piśmiennictwa chrześcijańskiego; zaczątki chrześcijańskich ujęć społeczno-politycznych*, „Życie i Myśl”, 6/1966;
26. *Myśl późnych stoików*, „Życie i Myśl”, 11–12/1967;
27. *Wątki myśli społeczno-politycznej w piśmiennictwie chrześcijańskim od apologetów do św. Augustyna*, „Życie i Myśl”, cz. I, 5/1968, cz. II, 6–7/1968;
28. *Czasy Aleksandra Hercena i dążenia tego pisarza*, „Życie i Myśl”, 10/1967.

Ważną część dorobku naukowego Wiktora Kornatowskiego stanowią jego liczne, znakomite przekłady dzieł klasyków greckich, rzymskich oraz reprezentantów doby renesansu.